

ТМ	Г. XXXVII	Бр. 1	Стр. 441-457	Ниш	јануар - март	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 332.122 (497.11-13-77 Leskovac)(091)

Pregledni rad

Primljeno: 23.08.2010.

Revidirana verzija: 28.12.2012.

Odobreno za štampu: 21.03.2013.

Jovica Cvetković

Visoka poslovna škola

strukovnih studija

Leskovac

JUŽNA SRBIJA I LESKOVAC NA ISTORIJSKOJ PERIFERIJI: JEDAN SOCIO-EKONOMSKI POGLED

Apstrakt

U radu je na izabranom primeru istorije Leskovca u Južnoj Srbiji testirana nova socio-ekonomska hipoteza da vrednosni sistem lokalne zajednice može da proizvodi različite razvojne posledice ako je u saglasnosti ili koliziji sa ciljnom funkcijom društvenog sistema. Njeno univerzalno važenje testirano je na prostoru jedne lokalne zajednice.

Istorijski izvori o Leskovcu, kao jednom od gravitacionih centara Južne Srbije, poslužili su da se bliže razume socio-ekonomsko meandriranje ovog područja Srbije kroz proces prilagodavanja vrednosne strukture različitim društvenim i istorijskim ambijentima. Svojevrсна iščašenost razvojne putanje lokalne ekonomije Leskovca vidi se u drugom svetlu kada je posmatranje oslonjeno na metodološki aparat koji je u klasičnu ekonomsku analizu uveo Daglas Nort. Dobijeni su mogući uzroci za ciklične uspone i padove jedne lokalne ekonomije i Južne Srbije kao socio-ekonomskog prostora.

Ključne reči: socio-ekonomija, lokalna ekonomija, periferija, „kompleks niže vrednosti“, kontingentiranje

SOUTHERN SERBIA AND THE CITY OF LESKOVAC ON THE HISTORICAL OUTSKIRTS: A SOCIO-ECONOMIC PERSPECTIVE

Abstract

In this paper a new socio-economic paradigm has been tested on the example of the City of Leskovac in Southern Serbia. The paradigm claims that the system of

jcvetkovi@gmail.com

values in a community can produce different developmental consequences if it is in agreement or in collision with the target function of a social system. The universal validity of this paradigm was tested in the space of one local community.

Historical sources about the City of Leskovac, as one of the centres of Southern Serbia migrated toward by its surrounding population, were used to provide a closer insight into socio-economic winding of this region of Serbia through the process of adaptation of the structures of values to different social and historical environments. The typical “disjointed” path of development of the City’s local economy is seen in this paper from a different perspective when analyzed in terms of methodology introduced to the classical economic analysis by Douglass North.

Possible causes were found for cyclical ups and downs of the local economy as well as of Southern Serbia as a socio-economic space.

Key words: Socio-Economy, Local Economy, Outskirts, Inferiority Complex, Contingency

UVOD

Neoklasična ekonomska paradigma polazi od pretpostavke racionalnog ponašanja pojedinca u donošenju odluka. U osnovi joj je hipoteza da je svet racionalno strukturisan i da je čovek u stanju da izabire najbolja rešenja za sebe, sa pretpostavkama koje isključuju bilo kakve neizvesnosti iz okruženja.

Međutim, nova institucionalna ekonomija, koja se u osnovi temelji na neoklasičnoj paradigmi, ima neke svoje dopune:

„Zagriženi neoklasični ekonomist voli da veruje da ideje, ideologije – u stvari, verovanja uopšte – nemaju značaja, pošto ljudi idu za onim što je u njihovom sopstvenom interesu... U stvari, međutim, ljudi žive u svetu neizvesnosti (North, 2004, str. 222–223)“.

To po Daglasu Nortu, jednom od važnijih protagonista ovog ekonomsko-teorijskog pravca, u najmanju ruku, usložnjava ekonomski izbor.

Drugu polovinu 20. veka obeležili su ekonomisti nobelovci koji su u ovu paradigmu uneli elemente subjektivnog doživljaja sveta (Coase, 2004, 1960; Buchanan, 1965; Becker, 2004). Oni tvrde da vrednosna i institucionalno-organizaciona osnova okruženja određuje ponašanje ljudi u donošenju individualnih i kolektivnih odluka (Прокопијевић, 2004). Otvorili su mogućnost da se traže odgovori na pitanja kao što su: Zašto neke zajednice ekonomski napreduju a neke ne (Eggertson, 1999, str. 27), ili zašto neke zajednice meandriraju u vremenu? Jer:

„Vreme je faktor provere, potvrde i korekcije vrednosnog sistema koji su uspostavili ljudi. To nije egzaktno merilo, kao novac u trgovini, ali drugog nema“ (Максимовић и Мијатовић, str. 37).

Pristalice tzv. „interaktivne teze“, koju su razvili Daglas Nort i Stiv Pejović (Pejovich), smatraju da je kopiranje nemoguće, jer su ponašanja institucionalno određena mnogobrojnim karakteristikama različitih zajednica, koja se u različitom prostoru i vremenu neponovljivo ispoljavaju. Jer, kako Nort kaže:

„Iako su pravila bila ista, mehanizmi primene, način na koji se primena izvodi, norme ponašanja i subjektivni modeli aktera nisu bili isti (North, 1990, str. 101).”

Još je prvi socio-ekonomist Maks Veber uočio vezu između verovanja i ekonomskog ponašanja (Swedberg, 1998). Smatrao je da je osnova tog verovanja religijska (Вебер, 1968) i da postoji kauzalna veza između verovanja i strukture društva koja posledično omogućuje ekonomski rast.

Poznata su dva standardna bihevioristička verovanja: individualistička i kolektivistička. Naučnici smatraju da između individualističkih verovanja i ekonomskog rasta postoji čvrsta veza. Kolektivističko-bihevioristička verovanja brzo nailaze na granice svog rasta kada treba napustiti grupne uslove i uskladiti ponašanje sa bezličnim individualističkim pravilima koja ova nameću. Avner Grijf (Greif, 1989) to je pokazao upoređujući ponašanje đenovljanskih i islamskih trgovaca u trgovini na Mediteranu u 11. i 12. veku, u kojoj su ovi drugi brzo došli do granice svog poslovnog rasta, pa su se okrenuli poznatom lokalnom ambijentu, u kojem su ostali „zarobljeni“ i u narednim vekovima, što je izazvalo daljnju stagnaciju.

Odakle proističe veza između individualističko-biheviorističkog verovanja i ekonomskog rasta? Daglas Nort smatra da prilagođavanje postojeće vrednosne strukture društva prolazi kroz proces filtriranja stečenog pojedinačnog znanja i iskustva kroz koje prolaze različita društva na različite načine kroz vreme (North, 2004, str. 224).

Tako se dolazi do zaključka da one društvene strukture koje uspešno filtriraju iskustva proizvode uslove **prilagođavanja** za ekonomski rast. Veruje se da su to one institucionalne i organizacione strukture koje se zasnivaju na individualističko-biheviorističkim verovanjima, a da je hrišćanski religijski okvir srednjeg veka bio taj pogodan izvor procesa prilagođavanja. U već čuvenom članku Nort (North, 1998) na ovaj način je prikazao istoriju Zapadnog sveta na putu ka uspostavljanju njegove ekonomske hegemonije između 10. i 18. veka.

NA PERIFERJI OTOMANSKOG CARSTVA

Na pravoslavno-hrišćanskoj osnovi je građen vrednosni sistem srednjovekovne Srbije, u nečemu različit od zapadne racionalnosti. Smatra se da ima nešto više elemenata kolektivističko-biheviorističkog vrednosnog sistema. Uvažavajući ga kao izvesno ograničenje, ipak ne može da posluži za razumevanje specifičnog položaja Južne Srbije (koji je naša tema). Jer, radi se o istom vrednosnom okviru.

Institucionalno-organizaciona struktura moderne Srbije naslonila se na kolektivno iskustvo koje je odredilo **izopštenje** iz državnog sistema Otomanskog carstva i san o izgubljenoj **državi**. Zato Ivan Đurić kaže:

„U Srbiji je, recimo, iskustveno bilo potpuno nepoznato osećanje dužnosti (vernosti) prema vlasti i njenim izrazima, ali, sa druge strane, u istoj Srbiji je postojalo duboko usađeno osećanje obaveze prema ‘državi’, shvaćenoj apstraktno..., kao sinonimu za ‘otadžbinu’ (1990, str. 142)“.

Politički i nacionalno važna uloga Srpske pravoslavne crkve doprinosila je održanju sna o nacionalnoj državi, podržavajući time stanje izopštenosti. Proces oslobađanja 1804–1878. g. otvorio je put slobode individualističkog vrednosnog sistema, ali i tešku „muku“ savladavanja institucionalne i organizacione neizgrađenosti.

Tako je, na primer, od Ustanka (1804), preko prvog Ustava (1835), pa do konačnog oslobođenja najvećeg dela teritorije sadašnje Srbije (1878), tekao proces izgradnje vertikalne strukture države, a da on npr. u jednom delu te strukture nijednog trenutka ne dostigne nivo narodne samouprave lokalnih zajednica postignut u okviru Otomanskog carstva na kraju 18. veka (Маринковић и Марковић, 1995, str. 27). Doduše, ne radi se tu o samoupravi u pravom smislu reči, jer ona nije bila deo Otomanskog državnog sistema. Međutim, jednom uspostavljen kolektivističko-centralistički obrazac nije se napuštao do danas. Marinković i Marković zaključuju:

„Da je takav model prihvaćen i operacionalizovan, pretpostavljamo da bi on bio snažan izvor demokratskog zračenja na ukupan razvoj državnog uređenja, političkih institucija i političkog života (1995, str. 97).“

Pošto tako nije bilo, tragovi u društvenoj organizaciji protezaće se kroz čitav naredni vek.

Stalna intelektualna i politička borba (Svetozar Marković, Narodna radikalna stranka) i zakonodavna aktivnost na temu opštinske uprave ostavili su nerealnu sliku o ovoj ustanovi u Srbiji 19. veka. Mnogobrojni zakoni o lokalnoj samoupravi su uvek završavali njihovim neprimenjivanjem, a i u samom zakonskom slovu dominantan je bio državni stav nepoverenja – nadzor nad opštinskom vlašću uvek je poveravan Ministarstvu policije (sve do 1941)! Ovakav, izgleda kod Srba

stalan, odnos prema normativnoj aktivnosti još 1865. povodom jednog od srpskih ustava Jovan Jovanović Zmaj će opevati u pesmi *Jututunska Juhahaha* (1865).

Kolektivna predstava o samoupravi se tako realno iscrpljivala u zadružnom životu i mobama, a odnos prema decentralizaciji je uvek bio opterećen državnim razlogom (nem. *Staatsräson*). Marinković i Marković se čude:

„Teško je razumeti zašto je došlo do ukidanja narodne samouprave, ako se zna da je odbrana te samouprave bio neposredan povod za podizanje ustanka (1995, str. 97).“

Osvajanjem vlasti Narodna radikalna stranka je brzo napuštala priču o opštini kao svojoj glavnoj izbornoj temi. To brzo napuštanje Marinković i Marković slikovito i precizno opisuju:

„Samo dan nakon priznavanja nezavisnosti Srbije (14. jul 1978) donet (*je*) zakon o izmenama i dopunama opštinskih zakona iz 1866. i 1875. g., kojim su ukinuti preostali oblici opštinske samouprave i nad opštinama uspostavljen puni policijski nadzor (Маринковић и Марковић, 1995, str. 52).“

Na istom mestu citiraju i Svetozara Markovića kao svedoka savremenika: „Naša opština nije ni u čemu samostalna. Ona stoji neposredno pod tutorstvom policije“. Ovaj kolektivistički vrednosni sud ispoljavaće se kroz neprekidni političko-psihološkim otpor prema bilo kakvoj decentralizaciji i demokratizaciji zemlje. Što će obeležiti i donošenje poslednjeg Ustava Srbije iz 2006. godine.

No, i takva nepostojeća samoupravna sloboda je nerealan san neoslobođene Jugoistočne Srbije. Za to vreme ona živi svoj socio-ekonomski život na periferiji Otomanskog carstva (1454–1878). O eventualnoj razlici tog života sa ostatkom tadašnje Srbije može se naslutiti iz naslova dva istorijska istraživanja sa istog naučnog skupa Leskovačkog zbornika „Kulturno-istorijska baština Jugoistočne Srbije“: Radivoja Radića – *Glad u srpskim zemljama XIII–XV veka* (1999) ili Dušana Spasića – *Srednjovekovna Dubočica – bogata i mnogoljudna zemlja* (1999). Jednim – vremenski značajnim delom – Južna i Jugoistočna Srbija žive i na periferiji oslobođene Srbije (1804–1878). Dakle, na obodima jednog nedosanjanog i jednog neželjenog stanja, formirajući frustrirajuće stanje dvostruke izopštenosti – jednom iz državnog sistema neprijateljskog okruženja, a cela jedna generacija i iz državnog sistema oslobođenih sunarodnika.

U istorijskim okolnostima datog društvenog okruženja gradio se vrednosni sistem lokalnog stanovništva. On će biti opterećen otežanim uslovima institucionalne neizgrađenosti i potrebom da se nađe racionalno rešenje opstanka. Zato će društveno-ekonomska organizacija lokalnog

stanovništva biti usmerena na patrijarhalan seoski poljoprivredni život, zanatske radionice, putujuće trgovačke karavane i vašare/sajmove.

Taj način života na periferiji Otomanskog carstva, i posebno 74 godine (cele jedne generacije) na periferiji Otomanske, ali i novooslobođene srpske države, formirao je specifičan socio-psihološki vrednosni model karakterističan samo za stanovništvo Jugoistočne Srbije. Istoričar i vizantolog Ivan Đurić je u svojim člancima, sabranim i proširenim u jednoj knjizi („Историја – прибежиште или путоказ“, поглавље “Историјски поглед на будућност кризе у Југославији”, стр. 89–170, основни текст објављен у: *Одјек*, година XLIII, бр. 6–7, Сарајево, 15.3–15.4.1990; *Ibidem*, прилог *Одјека*, година II, бр. 5, стр. 9–20), skrenuo je pažnju na ovaj položaj stanovništva Južne i Jugoistočne Srbije, koji je stvorio kod njega poseban položaj dvostrukog podaništva, proizašao iz frustrirajućeg stanja nacionalne neostvarenosti. Evo odakle, po njemu, izvire taj položaj:

„Valja prvenstveno znati da je dinarsko stanovništvo... imalo ulogu čuvara nacionalne samosvesti Srba, njihovo je srpstvo vrlo sigurno u sebe,... ima odavno izgrađeno nacionalno samoupouzdanje, što nije u potpunosti bio slučaj sa krajevima, dobijenim po proširenju 1878. godine. Prirodna je potreba nacionalno nedovoljno afirmisanih da se dokazuju pred sâmima sobom a zatim i da stiču zasluge i u očima čitavoga naroda koji ih je „prihvatio“ u svoja nedra. Jer, čak i srpska nauka često zaboravlja da je 1878. godine..., prostor koji je srpska država stekla bio nastanjen življem nesumnjivog slovenskog, ali i nedovoljno artikulisanog užeg, srpskog, nacionalnog osećanja. Ništa neobično, imajući u vidu pomeranja etničkih granica srpskog naroda tokom vekova, snažne uticaje susednog bugarskog (i još preciznije: šopskog) etnosa, dugačko prisustvo turske vlasti, da ne nabrajam dalje (1990, str. 140).“

Takav položaj će pervertirati u pojačanu potrebu ovog stanovništva da se dokazuje pred sâmim sobom, ali i pred oslobođenim sunarodnicima. Kako zaključuje Đurić:

„U krilu matičnog naroda, razumljivo je da više teže nacionalnom dokazivanju oni koji, u krilu sopstvene nacije, još nisu doživeli punu afirmaciju ili oni koji ni sami nisu sasvim sigurni u vlastito (relativno mlado) nacionalno biće (1990, str. 141).“

U postojeći vrednosni sistem, koji je po pravilu nacionalno zaokružen, tako je ugrađen jedan novi vrednosni kriterijum na ograničenom nacionalnom prostoru, čije će se posledice protezati i u naredni vek, a koji je kod stanovnika Južne Srbije proizveo svojevrсно frojdotsko stanje „kompleksa niže vrednosti“ (nem. *Kleinminderwertigkeitskomplex*) u odnosu na ostatak Srbije i njen nacionalni pijemont (prestonički Beograd).

Ova specifičnost Južne Srbije će biti lokalna konstanta, a proizvešće poseban proces prilagođavanja i vrlo konkretne socio-ekonomske posledice. Ipak, zaključuje Đurić:

„To ne znači... da Nišljije ili Vranjanci nisu danas Srbi baš kao i stanovnici nekadašnjeg „beogradskog pašaluka“, niti da Velika Morava nije srce današnje Srbije, više od bilo koje reke u Srbiji, to je samo ilustracija za u više navrata ponavljaju tezu, prema kojoj niti narodi niti njihove teritorije nisu večite („determinisane“) kategorije (1995, str. 141).“

Književnu sliku te nedeterminisanosti najbolje je opisao Borislav Pekić u sedmotomnom *Zlatnom runu* (1978–1986).

LESKOVAC U CENTRU JUŽNE SRBIJE

Izabrali smo grad Leskovac kao pogodan primer koji treba da od-slika posledice izgrađivanog vrednosnog sistema stanovnika Južne Srbije. Ovo zbog toga što teorija lokalne ekonomije preporučuje posebno posmatranje različitih urbanih gravitacionih centara (npr. Niš, Leskovac i Vranje u Južnoj Srbiji) jer se lokalne zajednice razlikuju po svojim autohtonim putanjama razvoja koje prirodno nisu jednoznačne, bez obzira što u konkretnom slučaju u osnovi imaju sličan vrednosni sistem.

Od prvih pisanih tragova o Dubočici kao oblasti, odnosno Leskovcu kao naseljenom mestu (1395), ovo područje je bilo moneta vlastelinskih potkusurivanja, što je prvi znak njegove perifernosti (ali istovremeno i značajnosti). U prvom veku otomanskog zaposedanja, sve do velikih austrijsko-turskih ratova 1683–1699, imao je status poluutvrđenja.

„Leskovac je bio, uglavnom, naselje na levoj obali Veternice, u podnožju Hisara. Sam Hisar je predstavljao malu utvrdu, pre dobro utvrđen šanac no grad (tvrđavu ili tvrđavicu) sa izgrađenim vojnim postrojenjima i stalnom posadom. Leskovac nije predstavljao garnizonsko mesto (Стојанчевић, 1997, str. 157).“ „Tek 1689. trupe princa Eugena zauzele su tvrđavu i ona je od tada počela da propada (Каниц, 2008, str. 19).“

To mu je određivalo status grada slično drugim zapadno-hrišćanskim srednjovekovnim gradovima (Бебер, 1976). Posle velikih ratova i demografskog i ekonomskog pustošenja, socio-ekonomski status Leskovca izgrađuje se iz početka.

U srcu Južne Srbije on nema potrebu da bude grad–utvrđenje (kaku ulogu skoro do kraja srednjovekovnog perioda zadržava Niš), pa se ekonomski život odvija slobodnije izvan ograničavajućih zidina grada.

„Od svih oblasti ‘u blizini Niša’ jedino je Dubočica bila van trase carigradskog druma, pa je i toga radi ispunjavala preduslov da bude

gušće nastanjivana, pa, samim tim, i bogatija od okolnih oblasti (Спасић, 1999, str. 73–74).“

Na raskrsnici trgovačkih puteva „van trase carigradskog drumu“ postaje svratište karavana, trgovački centar, u putopisima opisivan kao grad višednevnih vašara/panadura. Razvija se na obe strane reke Veternice do statusa sedišta pašaluka (1787), sa podeljenim muslimanskim i hrišćanskim stanovništvom. Prema jednom zapisu, pred Prvi srpski ustanak imao je već 10.000 stanovnika (Стојановић, 2004, str. 320).

Socio-ekonomski život stanovništva odvijao se u uslovima individualnog ograničenog preduzetništva i kolektivne neslobode. Slike kuća od blata odražavale su siromaštvo u perifernosti (Hadži-Jovančić, 2010). Ali se u plodnoj Leskovačkoj kotlini stvorio zametak vrednosnog sistema koji je omogućio stvaranje uslova za buduće ekspaniranje.

„Neki istoričari su, inače, izneli zapažanja, da stanovnici Leskovca, za vreme Turaka i zadugo nakog toga, nisu bili zaneti nacionalnim romantizmom, tako karakterističnim za ljude XIX veka, što se veoma povoljno odrazilo na mentalitet prvih industrijalaca ovog kraja koji nisu gledali na druge obzire i ograničenja, osim onih koji su se direktno ticali njihovog profita i razvijanja industrije koju su započeli. Rezultat tog procesa je bilo ubrzano menjanje vekovnog nasleđa i prihvatanje novih proizvoda i tehnologija (Електродистрибуција, 2005, str. 25).“ „Za vreme Turaka i neposredno posle oslobođenja Leskovac je bio ne samo veliki grad, već jednovremeno jedan od najkrupnijih centara u Srbiji. U njemu je posle oslobođenja bilo mnogo zanatlija i sitnih trgovaca (843) i Leskovac se po njihovom broju približio Beogradu, u kome ih je bilo 966. Uzmemo li u obzir tadašnju veličinu Beograda, koji je imao tri puta više stanovnika od Leskovca (Beograd je 1884. g. imao 35.483 stanovnika, Leskovac 10.870, Niš 16.178, a Kragujevac 9.083) vidimo da je Leskovac bio najveći čaršijski centar Srbije (Коцић, 2008).“

Devetnaesti vek će proteći u daljem ekonomskom jačanju ovog područja. Lociran na bezbednoj udaljenosti od srpsko-turske granice, Leskovac nije trpeo posledice čestih buna (sem jedne iz 1841), nastavio je da razvija zanatstvo i trgovinu, pa se sredinom tog veka demografski približavao samom oslobođenom Beogradu. Prema dostupnim podacima za 1858. godinu (Стенографске белешке Народне скупштине Србије из 1879, стр. 356), grad Leskovac je imao 15.000 stanovnika (jednim značajnim delom muslimanske veroispovesti), dok su ostali najveći gradovi u današnjoj Srbiji imali: Beograd 22.000 stanovnika, Niš 10.500, Kruševac 7.000 i Kragujevac 4.000 stanovnika (Димитријевић, 1952). Pogled preko granice u oslobođene sunarodnike proizvodio je izazov za veće samodokazivanje.

Oslobođenje od Turaka poslednjih dana 1877. g. dočekano je bez organizovanog ustanka i već započetim ekonomskim osvajanjem ne-

kretnina sugrađana Turaka (dućani, radnje, kuće, imanja). Može se pretpostaviti kakva su tek „osvajanja“ usledila posle kolektivnog i trajnog napuštanja više od 700 kuća lokalnih Turaka, dotadašnjih stanovnika Leskovca! Njihov ne mali ekonomski efekat može se uporediti sa iznetim stavom istoričara Predraga Markovića u polemici na elektronskom portalu „Politike“ oktobra 2008. g. o neobičnom „osvajanju“ beogradskih nekretnina u, ljudski i materijalno, opustošenoj Srbiji posle Prvog svetskog rata.

Samo oslobađanje iznenada je otvorilo dodatnu mogućnost da se nagomilane socio-ekonomske i socio-psihološke frustracije transformišu u vanredan ekonomski napor. Zato je Leskovac već dve godine po oslobođenju (1879) dobio srednju školu, prvu fabriku gajtana (1884), prvu štampariju (1887) (Костић, 1997), železničku prugu (1886) i vezu sa nacionalnim pijemontom (Beograd), „Leskovačku udeoničarsku štedionicu“ (1888), kao prvu bankarsku organizaciju u Južnoj Srbiji (do balkanskih ratova formirana su još 4 novčana zavoda) (Стојановић, 2004, str. 321), a 1896. g. i prvu pozorišnu trupu i čitaonicu (1897). Prema istorijskom iskustvu zapadnih lokalnih ekonomija, stvoreni su prirodni uslovi za uravnotežen ekonomski rast svih najvažnijih privrednih sektora za taj stadijum razvoja, po liniji: poljoprivreda → zanatstvo/industrija → uslužni sektor (Милићевић, 1990, str. 6–16).

U takvom uravnoteženom stanju period od oslobođenja do 1941. g. protekao je u uspostavljanju i ekspanziji industrije (tekstilna, metalska, keramička, prehrambena, hemijska, drvna i industrija prerade gume), zanatstva, trgovine, ugostiteljstva (Перовић, 1954) i finansijskog sektora (Becić, 2008). Razvoj je bio toliko brz i bez dovoljne socio-ekonomske utemeljenosti da je Leskovac pominjan u rezolucijama Međunarodne organizacije rada kao primer neprimerene eksploatacije dece u fabrikama.

Socio-ekonomska neutemeljenost pokazivala se u paradigmatičnom zanemarivanju razvoja javnog sektora. Kada je trebalo obezbediti najmoderniji izvor energije za rastuću industriju, ekonomski interes je brzo usaglašavan, pa je 1903. g. izgrađena druga hidrocentrala i prvi dalekovod (od Vučja do Leskovca) u Srbiji, ali je gradsko stanovništvo dobijalo onu količinu struje koja je bila napona dovoljnog za izvor svetlosti petrolejke, umesto „sunca u stakletu“, kako se prvobitno doživljavalo ovo tehnološko čudo (Електродистрибуција, 2005, str. 26). Kada je trebalo graditi novu fabriku, lako su prosecani poljski putevi, ali nije bilo sredstava da se oni i urede pa su zaposleni „gacali“ po blatu da bi stigli do radnih mesta. Potreba za vodovodom i kanalizacijom iscrpljivala se u komšijskim raspravama oko javnih česama koje datiraju još iz vremena otomanske vladavine (Станковић и др., 1989, str. 34), a zbog zapuštenosti podvodnog okruženja Leskovac je u široj javnosti ostao poznat kao malarični grad. Inače je vodovod i kanalizaciju Leskovac dobio

tek posle Drugog svetskog rata, o čijim počecima izgradnje je pisao Aleksandar Kadijević (1999).

Pojavile su se prve posledice izgrađene vrednosne strukture – odnos prema javnom interesu nije pratio, na individualističkom ponašanju zasnovanu, ekonomsku ekspanziju. Poseban ekonomski status nametnuo mu je i specifičnu nacionalnu odgovornost, te je period između dva svetska rata proveo u Niškom i Vranjskom a ne **svom** okrugu, iako socio-ekonomski epicentralno mesto; ili u Vardarskoj banovini, iako najrazvijeniji industrijski i drugi trgovački grad u Banovini (Цветковић, 2004, str. 295). Trebalo je da bude centripetalna sila novooslobođenih teritorija Stare Srbije (Pavlović i dr., 1997 i 1998), jer:

“Viši nacionalni interesi zahtevali su da ekonomski slabi i brojačno manji gradovi u okruženju (Pirot, Vranje i Prokuplje) budu okružni centri (Стојановић, 2004, str. 322).“

Nacionalna odgovornost je bez otpora prihvatana. U stvari, to je bio način da se lokalno stanovništvo učvrsti u svom nesigurnom nacionalnom biću.

Proces je imao i pozitivnu povratnu spregu. I pored toga što nije imao institucionalnu podršku, na izgrađenoj ekonomskoj osnovi grad je uspeo da stvori stabilan prateći socijalni sektor: sresko načelstvo, okružni i sreski sud, Glavni odeljak finansijske kontrole poreske uprave, Okružni ured za osiguranje radnika, Šumsku upravu, Monopolsko stovarište, bolnicu, Dečju polikliniku (od 1928), Dispanzer za majke, odojčad i malu decu (od 1928), Dom narodnog zdravlja (od 1930) (Ђорђевић, 1934).

Sve je to proizvelo da je grad Leskovac (sa nešto više od 17.000 stanovnika prema popisu iz 1931) u prostornom smislu imao zonu gravitacije koja je obuhvatala preko 300.000 stanovnika (Ђorđević, 1934, str. 4; Stojanović, 2004, str. 322–323). Zona gravitacije će se, prema popisu iz 2011. godine, za grad od 62.000 stanovnika smanjiti na 222.000 stanovnika Jablaničkog okruga, pod pritiskom druga dva gravitaciona centra Južne Srbije (Niš i Vranje), koji su se brže razvijali posle Drugog svetskog rata.

Kraj perioda slobodnog preduzetničkog ispoljavanja, u saglasju sa nasleđenom vrednosnom strukturom, na početku Drugog svetskog rata u nas, dočekan je sa izuzetnim privrednim razvojem u odnosu na svoje nacionalno konkurentsko okruženje (među najznačajnijim industrijskim i trgovačkim centrima posle prestonice). U čemu se, međutim, sastojao taj kraj? Šta se to promenilo 1945. godine?

*PROMENA AMBIJENTA PRILAGODAVANJA –
NASTAVAK PERIFERIZACIJE DRUGIM SREDSTVIMA*

Vrednosni sistem jedne zajednice se ne može promeniti u jednoj godini. Sa stanovišta metodološkog pristupa Dagleasa Norta, sâm ambijent u kome se **filtriraju procesi prilagodavanja** takođe utiče na iskorišćenost raspoloživih ograničenih resursa (i u krajnjem, na rezultat stanja razvijenosti jedne zajednice u vremenu). On je toliko značajan da odlučuje da li će se neka zajednica razvijati ili ne.

U Srbiji 1945. g. promenio se društveni filter – individualno privatno vlasništvo zamenjeno je kolektivnim vlasništvom. Vrednosni sistem nacionalne zajednice, koji ne može lako da se promeni, morao je da se prilagođava. Proces prilagodavanja proizvodio je frikzione efekte, filtracija je ponekad bila brutalna.

Sa stanovišta Južne Srbije, i posebno Leskovca u njoj, promena vrednosnog sistema u zajedničkom okruženju proizvela je ozbiljne posledice. Mnogi istraživači su isticali i važnu ulogu izmeštanja nasleđenih privrednih kapaciteta u druge krajeve zemlje (Миленковић, 2003; Стојановић, 2004). No, ovaj efekat, koji je nesporan, može se uzeti kao „elementarna nepogoda“, ni manje ni više drugačija od ratnog razaranja Leskovca od strane savezničkih snaga septembra 1944. godine. Zapadna Nemačka je u istom periodu imala slične i veće „elementarne nepogode“ pa je u nepromenjenom sistemskom ambijentu brzo uspostavila dejstvujući društveni sistem.

Za Leskovčane (i Južnosrbijance) utvrđeno je da su prethodnih nekoliko vekova uspostavili značajan individualističko-bihevioristički obrazac ponašanja sa specifičnim „podaništvom“ u odnosu na ostatak Srbije. Taj obrazac ponašanja naišao je na dramatičnu promenu vrednosne vertikale u okruženju – umesto **vlasništva** uspostavljena je **vlast** kao dominantan kriterijum društvene organizacije nacionalne zajednice. U vrednosnom smislu vlasništvo odgovara individualističko-biheviorističkom obrascu, vlast kolektivističkom.

„Vlast i vlasništvo su dva fundamentalna načela koja leže u osnovi svih društvenih odnosa, u svim tipovima ljudskih zajednica (1990, str. 38). /.../ Neki mislioci (Wittfogel) uzimaju upravo ulogu, snagu i karakter vlasti kao veliku vododelnicu koja razdvaja različite tipove društva. Vlast je okosnica političke organizacije društva, a vlasništvo osnova njegove ekonomske organizacije... Društva koja su pretežnim delom utemeljena na vlasti imaju karakter političkih društava... U njima ekonomska efikasnost dobija drugorazredni značaj... Svojina dominira u društvima koja su pre svega okrenuta ekonomskoj sferi života (Мауар, str. 38 i 39).“

Nova društvena organizacija je zahtevala nov način prilagodavanja u kojem ekonomska uspešnost vlasništva više nije bila značajna, već politička pozicioniranost u vertikali vlasti. U hijerarhijskoj mreži gradova

novog društva Leskovac kao gravitacioni centar jednog dela Južne Srbije nije mogao da zadrži/uspostavi onaj politički značaj koji je ekonomski imao između dva rata.

„Ovo se dogodilo jer je razvoj gradova veličine Leskovca u celoj jugoistočnoj Evropi do Drugog svetskog rata bio koncentrisan na kapitalu, a posle Drugog svetskog rata administrativne funkcije su igrale odlučujuću ulogu u određivanju budućnosti ovih gradova. Većina industrijskih postrojenja u socijalističkoj Jugoslaviji bila je locirana u administrativnim centrima višeg ranga (Стојановић, 2004, str. 324).“

Međutim, to isto i u tolikoj meri nije moglo da se kaže za druga dva gravitaciona centra Južne Srbije. Niš je koristio svoj povoljniji položaj u hijerarhijskoj mreži gradova a Vranje svoj granični položaj, da bi posledično privukli srazmerno veću masu investicionih sredstava koncentrisanih u centralizovanim investicionim fondovima, pa su se razvijali brže od Leskovca (Цветковић, 1992). Tako je u 2004. g. grad Niš imao korigovani narodni dohodak po stanovniku na indeksnom nivou od 120 u odnosu na prosek Srbije, a opština Vranje 85, dakle na višem nivou razvijenosti za 2–3 puta od opštine Leskovac (indeks 46) (Републички завод за статистику, 2006).

Zato se već u prvim decenijama posle Drugog rata primećivao trend zaostajanja u odnosu na prosek neposrednog okruženja. Uporadni podaci o prosečnim stopama rasta narodnog dohotka još između 1957. i 1962. g. to potvrđuju. Naime, u tom periodu prosečna stopa rasta u Srbiji je bila 12,4%, dok je za Srez i grad Leskovac ona iznosila respektivno 9,2% i 8,9%. A za tekstilnu industriju još i manje (4,6%) (Миленковић, 2003, str. 297).

Nasleđena privredna struktura u novom društvenom ambijentu je počela da se menja u pravcu razvoja neprivrednog uslužnog sektora na račun privrednih uslužnih servisa koji su okosnica razvoja lokalne ekonomije. Po podacima koji datiraju iz 1953. g. dominiraju zaposleni u industriji, upravi i trgovini (Енциклопедија Југославије, 1968, стр. 516). U 1939. godini u Leskovcu je radilo 375 trgovinskih radnji (Миленковић, 2003, str. 277). Godine 1954. bilo ih je 95, a tek 1990. g. je dostignut predratni broj trgovinskih radnji, kada je donet prvi zakon o svojinskoj transformaciji društvenog kapitala. (Цветковић, 2004, str. 295). U opštini Leskovac je već 1965. godine broj zaposlenih u strukturi ukupne zaposlenosti društvenog sektora u neprivrednom uslužnom sektoru bio veći (15%) od onog u privrednom (12%), da bi se taj raspon na početku tranzicionog perioda još više proširio (neprivredni uslužni servisi 20%, privredni uslužni servisi 15%) (Цветковић, 2004, str. 297).

Na početku privredne reforme i teritorijalne reorganizacije gravitacionog prostora grada Leskovca (1965. godine), područje tadašnje opštine Leskovac još uvek je bilo za 9,2% razvijenije u odnosu na prosek

Srbije (Цветковић и др., 2005, str. 93), da bi 40 godina kasnije *per capita* korigovani narodni dohodak opštine bio za 54% ispod proseka istog okruženja, a na tržištu gradova i opština Srbije ispred nje se našlo 108 opština od ukupno 172 (Републички завод за статистику, 2006). Sliku takvog stanja savremenog Leskovca prenosili su razni strani istraživači i novinari (European Stability Initiative, 2006 i 2007; The New York Times, 2007; The Herald Tribune International, 2007).

Proces prilagođavanja, u Nortovom smislu reči, tako je teкао prirodno ka privrednoj strukturi opštine Leskovac koja je odgovarala političkom kolektivističko-biheviorističkom obrascu, što je sa stanovišta racionalne ciljne funkcije razvojno ograničavajući proces. On je, saglasno uporednim karakteristikama sistema zasnovanom na vlasti i sistema zasnovanom na vlasništvu, proizveo logičnu neekonomsku razvojnu posledicu, što samo po sebi nije neuspeh sistema u kome su ciljevi neekonomski. Zato Ljubomir Madžar kaže:

„Politička i ekonomska društva su u suštini dobrim delom neuporediva kad se radi o njihovoj efikasnosti... U političkim društvu osnovni cilj je **maksimiziranje političke**, a posredstvom nje i **ukupne društvene moći**... Ekonomska društva okrenuta su maksimiziranju ekonomskih ciljeva, a to u krajnjoj liniji znači bogatstva... Budući da opredeljuju različite ciljeve, ne može se bilo koji sistem proglasiti za manje efikasan nego neki drugi, ako ciljevi iz kojih je izvedeno određenje efikasnosti – nije sebi ni postavljao niti hteo da ostvari (1990, str. 41).“ „Motivacija koju generiše vlasništvo prožima **ceo ekonomski** sistem, a nije, kao u slučaju državno-administrativnih alokacionih aranžmana, skoncentrisana samo u upravljačkom centru (isto, str. 396).“

Problem u našem istraživanom slučaju Leskovca je samo u tome što se dominantna individualističko-bihevioristička vrednosna struktura jedne lokalne zajednice susreće sa kriterijumima društvenog okruženja kojemu su ciljevi kolektivističko-bihevioristički.

Ugrožen položaj Leskovca vidljivije se očitava kada se stavi u odnos sa uporedivom lokalnom zajednicom grada Vršca, koji je u istom nacionalnom ambijentu, ali sa drugačijim vrednosnim sistemom i istorijskim ambijentom, proizveo dijametralno suprotan rezultat. Ekonomska ilustracija toga je da je gotovo 100% akcija “Hemofarma” iz Vršca avgusta 2006. g. prodato nemačkom koncernu “Stada” za 493,9 miliona EUR. U isto vreme vrednost kapitala kompanije “Zdravlje Actavis” (564.322 akcije, prema tržišnoj ceni jedne akcije na Beogradskoj berzi od 8.500 dinara), iznosila je oko 57 miliona EUR, što posledično govori o različitom procesu prilagođavanja sistemskom okruženju dve uporedne lokalne zajednice čije su lokalne ekonomije „poslovale” u istim uslovima (tj. za 8,6 puta slabijem stepenu prilagođavanja leskovačke zajednice, koja je uz to imala i startnu prednost).

To govori da grad Leskovac (sa svojim gravitacionim okruženjem) nije uspeo da maksimizira svoju funkciju političke/društvene moći u nacionalnoj zajednici (za razliku od uporednog primera Vršca), što je mera njegovog neuspeha na specifičnom tržištu uspostavljenog vrednosnog sistema u okviru istog društvenog okruženja. U okviru Južne Srbije opšta mera tog „neuspeha“ se u 2005. g. merila razvojnim zaostatkom *per capita* narodnog dohotka od tri puta u odnosu na Niš i dva puta u odnosu na Vranje!

ZAKLJUČAK

Provera hipoteze na izabranom primeru istorije lokalne ekonomije Leskovca u Južnoj Srbiji je potvrdila novu ekonomsku paradigmu (ekonomiste nobelovca Daglase Norta) o vrednosnom sistemu jedne zajednice koji uz saglasnost ili koliziju sa ciljnom funkcijom društvenog okruženja proizvodi različite razvojne posledice. Time se i na prostoru lokalne zajednice potvrđuje univerzalna važnost ove ekonomske paradigme.

Istorijski izvori o Leskovcu, kao gravitacionom centru Južne Srbije, poslužili su da se bliže razume socio-ekonomsko meandriranje ovog područja Srbije kroz proces prilagođavanja nasledene vrednosne strukture različitim društvenim i istorijskim ambijentima. Svojevrsna iščašenost razvojne putanje lokalne ekonomije Leskovca bolje se razume kada je posmatranje oslonjeno na metodološki aparat koji je u ekonomsku analizu uveo Douglas Nort (Прокопијевић, 2004).

Da li je promena ambijenta u kome se filtriraju procesi prilagođavanja **u tranzicionoj Srbiji** otvorila mogućnost da nasledeni vrednosni sistem Leskovčana (i Južnosrbijanaca) ponovo nađe pogodno tlo za novi socio-ekonomski rast? Prvi indikatori na to ne ukazuju. Tranzicioni talas jeste već 2005. g. uspostavio strukturu sa većinskim privatno-svojinskim vlasništvom, ali je etatistička vertikala centra i periferije („podaništva“) ostala neokrunjena. Politička, finansijska i poslovna vertikala je i dalje centralizovana, pa se bilo kakav porast socio-ekonomskog udela u nacionalnom „kolaču“ i dalje mora centralno verifikovati i „kontingentirati“.

Zanimljivo je da je ovaj pojam pozajmljen iz međunarodne trgovine (za koju je Pol Krugmen, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2008. g., pokazao da će se utopiti u globalno tržište) i nacionalne carinske politike, a da se na unutrašnjem tržištu u pojedinim njegovim segmentima „kontingentiranje“ ispoljavalo na sledeći paradigmatičan način:

(1) Decentralizacije promene u Ustavu iz 2006. g. i zakonima o lokalnoj samoupravi i teritorijalnoj organizaciji iz 2007. g. su minimalne u odnosu na uspostavljenju strukturu političkog sistema iz 1965. godine (koji je još Ustavom iz 1990. g. napušten!);

(2) Finansijski kapital, i pored mnogobrojnih bankarskih ekspozitura i filijala u Leskovcu, i dalje je koncentrisan u nacionalnom pijemontu (Beogradu);

(3) U kratkom periodu tranzicije nije se kandidovalo nijedno lokalno preduzeće koje bi po obimu svog poslovanja bilo od nacionalnog značaja (pomenuto „Zdravlje Actavis“ to nije ni u odnosu na uporedni „Hemofarm Stada“ iz Vršca).

U međuvremenu je matrica vrednosnog sistema lokalnog stanovništva verovatno okrnjena, ali je u istorijskoj perspektivi to od infinitezimalnog značaja. U smislu Dagleasa Norta, šansa će se pojaviti tek kada dođe do usklađenosti između vrednosnog sistema lokalnog stanovništva i izgrađenog institucionalno-organizacionog okruženja. Za dosadašnji istorijski kratak period tranzicije takav sklad se još ne nazire.

LITERATURA

- Бецић, И. М. (2008). Скопска продуктна берза. *Лесковачки зборник*, XLVII, 203–216.
- Becker, G. S. (2004). Теорија надметања међу групама које врше притисак ради постизања политичког утицаја. *Економски анали*, 162, 301–328.
- Buchanan, J. M. (1965). An Economic Theory of Club. *Economica*, 32(125), 1–14.
- Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.
- Вебер, М. (1968). *Протестантска етика и дух капитализма*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Greif, A. (1989). Reputation and Coalition in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders, *JEH* 49, 857–882.
- Димитријевић, С. (1952). *Градска привреда старог Лесковца*. Лесковац: Библиотека Градског народног музеја.
- Ђорђевић, П. (1934). Здравствено стање и социјалне установе у Лесковцу и околини. *Недељне новине*, бр. 32 од 12. августа.
- Ђурић, И. (1990). *Историја – прибежиште или путоказ*. Сарајево: Свјетлост.
- Eggertson, T. (1999). Norms in Economics – With Special Reference to Economic Development. Discussion paper 10–99. Jena: Max Planck Institute for Research into Economic Systems.
- Електродистрибуција, ЈП Лесковац. (2005). *Хидроелектрана Вучје – Светска баштина електротехнике*. Лесковац.
- Енциклопедија Југославије, Пета књига. (1968). Загреб
- European Stability Initiative (ESI). (2006). *The cost of non-Europe: Textile towns and the future of Serbia*, 18 January, www.esiweb.org/pdf/esi_document
- Еуропеан Стабилити Иницијатива (ESI). (2007). Голи у Гету, Цена неуласка у Европску унију, Студија случаја: поређење Лесковца и Штипа, *Економист*, бр. 353 од 26. фебруара, 24–29.
- Кадиевић, А. (1999). Лесковац у урбанистичком извештају архитектке Ратомира Богојевића из 1953. Године. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 209–218.
- Каниц, Ф. (2008). Србија, земља и становништво. *Панорама* од 18. септембра.
- Костић, Д. (1997). Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године. *Лесковачки зборник*, XXXVII, 175–191.
- Коцић, Д. (2008). Други град у Србији, *Наша реч* од 19. септембра.
- Максимовић, М. Ради ти синко. У М.Максимовић, Б. Мијатовић, *Поезија, тржиште, држава*, Центар за либерално-демократске студије; www.clds.org.yu
- Маринковић, Р., Марковић С. (1995). *Локална самоуправа у Србији и Црној Гори*. Београд: Стална конференција градова и општина Југославије.

- Маџар, Љ. (1990). *Сутон социјалистичких привреда*. Београд: Економика и Институт економских наука.
- Милићевић, Г. (1990). *Урбана економика*, Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
- Миленковић, С. (2003). *Разарање лесковачке индустрије (1941–1953)*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- North, D. C. (2004). Успон Западног света. *Економски анали*, 161, стр. 215–232.
- North, D.C. (1998). The Rise of the Western World. In P.Bernholz, M.E.Streit, R.Vaubel (Ed.): *Political Competition, inovation and growth. A Historical analysis* (19–29). Berlin et al.: Springer.
- North, D.C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Павловић, М. и др. (1997. и 1998). *Изборне борбе у Лесковачком крају 1919–1939*, књ. I и II. Лесковац: Народни музеј.
- Пекић, Б. (1978-1986). *Златно руно I-VII*. Београд: Просвета.
- Перовић, М. (1954). *Лесковац, трговачки и индустријски град – економска монографија*. Лесковац: Народни музеј.
- Прокопијевић, М. (2004). Установе су кључна ствар (прича о Дагласу Нортју). *Економски анали*, 161, 205–213.
- Радић, Р. (1999). Глад у српским земљама XIII-XV века. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 9-26.
- Републички завод за статистику. (2006). *Општине у Србији 2005*. Београд.
- Савезни завод за статистику. (1964). *Статистички годишњак СФРЈ 1963*. Београд.
- Спасић, Д. (1999). Средњовековна Дубочица – богата и многољудна земља. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 67–77.
- Станковић, С. и др. (1989). Историјат развоја и перспективност изворишта Лесковачке котлине. У Удружење за технологије воде, *Регионални системи за снабдевање водом за пиће, прерада и одвођење отпадних вода* (стр. 33–41), Београд.
- Стојановић, Н. (2004). Лесковац – регионални центар. *Лесковачки зборник*, XLIV, 313–338.
- Стојанчевић, В. (1997). Да ли су Лесковац и Ниш-варош били ослобођени у Првом српском устанку? *Лесковачки зборник*, XXXVII, 157–161.
- Swedberg, R. (1998). Max Weber's Vision of Economic Sociology. *Journal of Socio-Economics*, 27(4), 535–555.
- The New York Times (2007), A Serbian Region Unravels With Its Textile Industry, http://nytimes.com/2007/01/29/world/europe/29serbia.html?_r=1&oref=slogin
- The Herald Tribune International/Europe (2007). As Leskovac goes, so goes Serbia by Nicholas Wood, 29. January.
- Хаџи-Јованчић, П. (2010). *Европеизација Српског Манчестера 1918–1941*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Цветковић, Ј., Вукосављевић-Павловић, В., Вељковић, С., Стојановић, Н. (2005). *Територијална (ре)организаџија општине Лесковац*. Лесковац: Фонд за развој општине Лесковац.
- Цветковић, Ј. (2004). Социо-економски положај општине Лесковац у Србији. *Лесковачки зборник*, XLIV, 275–311.
- Цветковић, Ј. (1992). *Положај општине Лесковац у Републици Србији и Савезној Републици Југославији*. Лесковац: Завод за друштвено и просторно планирање општине Лесковац.
- Coase, R. H. (2004). Проблем друштвеног трошка. *Економски анали*, 161, 243–266.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *The Journal of Law and Economics* octob. 3, 1–44.

Jovica Cvetković, Higher Business School, Leskovac

**SOUTHERN SERBIA AND THE CITY OF LESKOVAC
ON THE HISTORICAL OUTSKIRTS:
A SOCIO-ECONOMIC PERSPECTIVE**

Summary

In this paper a new socio-economic paradigm has been tested on the example of the City of Leskovac in Southern Serbia. The paradigm claims that the system of values in a community can produce different developmental consequences if it is in agreement or in collision with the target function of a social system. The universal validity of this paradigm was tested in the space of one local community.

Historical sources about the City of Leskovac, as one of the centres of Southern Serbia migrated toward by its surrounding population, were used to provide a closer insight into socio-economic winding of this region of Serbia through the process of adaptation of the structures of values to different social and historical environments. The typical “disjointed” path of development of the City’s local economy is seen in this paper from a different perspective when analyzed in terms of methodology introduced to the classical economic analysis by Douglass North.

Possible causes were found for cyclical ups and downs of the local economy as well as of Southern Serbia as a socio-economic space.